

Mainuš, František

Pracovní a životní podmínky Čechů

In: Mainuš, František. *Totální nasazení : Češi na pracích v Německu 1939-1945*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1970, pp. 104-123

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120347>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PRACOVNÍ A ŽIVOTNÍ PODMÍNKY ČECHŮ

Není snadné poskytnout čtenáři ucelený pohled na život statisíců našich občanů v Německu. Jinak se jim žilo před válkou, jinak v jejím průběhu. Jiné podmínky měli ti, kdož pracovali v průmyslu, jiné příslušníci polovojenských organizací, jako byla Technische Nothilfe, Luftschutz a další. Existovaly značné rozdíly mezi životními i pracovními podmínkami v různých oblastech. Mzdové tarify byly rozdílné, mnohá nařízení platila jen pro některou župu. Vztahy německého obyvatelstva k českým občanům nebyly všude stejné; někde byly přátelštější, jinde naopak odmítavější.

V prvních měsících po 15. březnu 1939 odjížděly do Německa desetitisíce českých mužů, většinou nezaměstnaných. Odcházeli z domova s nadějí na lepší uplatnění a výdělky. Říšské firmy nabízely dostatek pracovních příležitostí, například ve stavebnictví, ve výrobě stavebního materiálu, zvláště v cihelnách, lomech, na pilách apod. Co říkají zprávy o životních a pracovních podmínkách Čechů v Německu po 15. březnu? Jeden z transportů odjel počátkem dubna 1939 do Berlína. Čítal 525 osob, které byly přiděleny různým podnikům ve městě a v jeho okolí. Například 30 Čechů z Rokycan pracovalo na parní cihelně v Plaue u Brandenburgu. Byli ubytováni ve zděné budově, opatřené umývárnu a sprchami. Stravovali se v závodní kantýně. Denně pracovali 8–10 hodin. Skupina jednoho sta dělníků přijela na veliké staveniště ve Falkensee. Ubytování měli špatné, bydleli v dřevěných barácích velmi stísněně. Jídlo bylo vyhovující.¹ O několik týdnů později doprovázel zástupce ministerstva sociální a zdravotní správy transport z Prahy do Brunšviku. Navštívil pracoviště i tábory českých dělníků při výstavbě velikých závodů H. Göring-Werke. Už v polovině dubna 1939 tam bylo zaměstnáno 1045 Čechů. Bydleli v barákovém táboře s nejnutnějším hygienickým zařízením, měli k dispozici také společenskou místnost a jídelnu. Stěžovali si na velmi jednotvárnou stravu „z jednoho hrnce“ (Eintopf). Proto žádali o přípravu jídla podle české kuchyně.²

Obě zprávy, pravděpodobně první o podmínkách našich dělníků, vykazovaly některé společné rysy: Převážná část bydlela společně, v táborech velkých podniků. Jen ve výjimečných případech mohli zůstat v soukromí. Dávali však přednost společnému ubytování, poněvadž bylo levnější a ušetřené marky mohli poukázat do vlasti rodinám nebo je výhodně utratit. Ubytování však nebylo vždy vyhovující.

¹ SÚA, MSP, k. 4057. Záznam zástupce MSP o úřední cestě s transportem českých dělníků

1. 4. 1939 a o návštěvě některých pracovišť.

² Tamtéž. Záznam o služební cestě 19. 4. 1939.

Brzy se začínají objevovat stížnosti na vážné hygienické a jiné nedostatky. Například cihlářští dělníci v Brunšviku bydleli velmi stísněně, po patnácti v malé místnosti. K zakrytí jim sloužily zpuchřelé příkrývky a místo polštářů měli špinavé zamaštěné pytle nacpané slámou. Chyběla kamna a hygienická zařízení byla zcela nevyhovující.³

Němečtí zaměstnavatelé se snažili připravit pracovním silám z protektorátu zpravidla stejné ubytování jako německým dělníkům. Stížnosti na nedostatky v ubytování nebyly v roce 1939 zdaleka tak závažné jako později. Při společném ubytování záleží konec konců také na osazenstvu, jak udržuje nejnужnější pořádek, aby pobyt byl snesitelný. Také někteří Češi se „přičiňovali“ o to, aby jejich ubytovny, někdy opravdu primitivně zařízené, se staly postrachem pro každého, kdo v nich bydlel. V roce 1939 bylo mnohem výhodnější bydlet ve velikých, zpravidla dobře zařízených táborech větších podniků, než v malých ubytovnách. V letech pokročilé války tomu bylo právě naopak. Značná část Čechů byla zvyklá společnému ubytování už doma, protože pracovali na pracovištích vzdálených od soukromých obydlí. Nebyly jim proto cizí různé těžkosti a nepříjemnosti, které přináší život v takovém kolektivu.

Vážnější otázkou byly mzdy. Mnozí Češi se dožili hned po nastoupení práce trpkého rozčarování. Náborové komise líčily výdělečné možnosti zpravidla růžověji, než jaké byly ve skutečnosti. Zaměstnavatelé začleňovali nové pracovníky podle svých potřeb, aniž dbali na jejich kvalifikaci. Většina se musla smířit s tím, že byla zařazena jako nevyučení nádeníci a v důsledku toho také s menší mzdou. Tuto praxi uplatňovali i velcí zaměstnavatelé, nevyjímaje například ani H. Göring Werke a jiné.⁴ Někteří Češi řešili takovou situaci radikálním způsobem. Odmítali pracovat a žádali o přemístění na odpovídající místa. Takových případů známe z předválečných měsíců mnoho.⁵ Zaměstnavatelé a příslušné úřady používali výhrůžek, aby přiměli protektorátní občany k poslušnosti. Skupina českých dělníků z H. Göring Werke v Brunšviku zahájila práci až pod pohrůžkou zatčení a koncentračního tábora. Gestapo s takovým postupem souhlasilo a považovalo jej v zájmu udržení disciplíny u ostatních dělníků za nutný.⁶ Před válkou bylo přesto poměrně snadné změnit zaměstnavatele podle vlastního výběru a rozhodnutí. I když říšské úřady práce se bránily svévolným změnám, ty byly před zářím 1939 poměrně časté.⁷

Čeští dělníci dostávali mzdu podle platných tarifů. Ty však nebyly pro celou říši jednotné. Mzda nekvalifikovaných dělníků se pohybovala mezi 50–70 Pf. za hodinu, kvalifikovaných mezi 80–100 Pf. Pracovní doba byla 8–10 hodin; stavební dělníci pracovali v jarní a letní sezóně nejméně deset hodin denně.⁸ Dělníci v úkolové mzdě měli příležitost upravit si mzdu podle fyzických předpokladů i schopností. Mnoho českých dělníků mzdy neuspokojovaly a psali proto stížnosti, protesty a dokonce i stávkovali. Z desítek případů připomeňme například stížnost Čechů pracujících v Elblągu. Dostávali za hodinu jen 51 Pf., ačkoliv při najímání jim bylo slíbeno 65–68 Pf.⁹ Několik desítek Čechů, zaměstnaných při výstavbě dálnice Han-

³ Tamtéž, k. 4059. Zápis o stížnosti dělníků od fy F. E. Mayer z Brunšviku. Praha, 3. 5. 1939.

⁴ DZA Postupim, F 11, Doc. B 126 č. 419 NO NG 1763. Zpráva landrátu Diepholz, 25. 8. 1939.

⁵ Např. ve Zhořelci odmítala početná skupina Čechů pracovat, dokud nebude zařazena podle kvalifikace. SÚA, RP, k. 867, II-4-5100. Pracovní úřad Zhořelec, 5. 5. 1939.

⁶ DZA Postupim, F 11, Doc. B 126, č. 419 NO NG 1763. Zpráva z 25. 8. 1939.

⁷ SÚA, MSP, k. 4059–4067.

⁸ Tamtéž, k. 4062. Záznamy o ústních a písemných stížnostech českých dělníků, 1. 11. 1939.

⁹ Tamtéž, k. 4058. Okresní ústav práce ve Staňkově, 10. 7. 1939.

nover—Porúří, odmítlo v srpnu 1939 pracovat, protože jim firma vyplácela jen 54 Pf. a 6 Pf. přídávku za hodinu.¹⁰ Německé úřady nebyly v roce 1939 již zvyklé, aby si němečtí dělníci radikálně vymáhali zvýšení mezd, tím méně stávkou. Totalitní režim, naprostá podřízenost odborové organizace státním a stranickým orgánům zbavily německého dělníka dělnických funkcí i organizace, jež by ho vedla v boji za jeho zájmy. Protektorátní Češi, kteří přijeli do říše po několika málo dnech nebo týdnech existence okupačního režimu ve své vlasti, nebyli ještě úplně zastrašeni donucovacím aparátem nacistického státu. Psychóza strachu a bezmoci v nich ještě nepotlačila touhu protestovat proti nespravedlivě nízkým mzdám. Před vypuknutím války jsme proto svědky značné aktivity českých dělníků.

Ceši měli nárok na některé další přídávky, zejména rodinné, odlučné apod. Byly příčinou nesčetných sporů, protože neexistovaly jednotné směrnice; některé firmy je svým českým zaměstnancům poskytovaly, jiné je odmítaly vyplácet. Také výše přídávků se různila podle místa i druhu zaměstnání. Například při stavbě železniční trati v Hannoveru obdrželi čeští dělníci denně 2 RM, pokud byli živiteli rodin. Krupp poskytoval 50 RM odlučného měsíčně a ještě zvláštní příplatek k hodinové mzdě, a to 2 Pf na manželku a 3 Pf na každé dítě.¹¹ Většina zaměstnavatelů dávala živitelům rodin 1–1,50 RM odlučného.¹² U firmy Metallkonstruktionen G. Puls v Berlíně dostávali ženatí čeští muži 1 RM denně jako odlučné.¹³ Někde však odmítali vyplácet jakékoliv rodinné přídávky nebo odlučné a nespokojenost postižených končila zpravidla odchodem k jinému zaměstnavateli nebo do vlasti. Pro přiznání odlučného a rodinného přídávku bylo nutno předložit potvrzení obecního úřadu v protektorátě, že žadatel je živitelem rodiny. Taková potvrzení získali však i svobodní, bez rodičů či sourozenců. Funkcionáři protektorátních úřadů, zvláště na malých obcích, si nedělali žádné výčitky při vystavení falešných potvrzení. Říšsko-německé úřady žádaly okupační orgány o nápravu.¹⁴ Hrubá mzda podléhala četným srážkám, z nichž největší byla daň ze mzdy, dosahující u svobodných až 10 %.

V červenci 1939 ji však pro všechny protektorátní příslušníky výnos ministerstva financí zrušil.¹⁵ Poněvadž ji někteří zaměstnavatelé i poté strhávali, docházely do protektorátu na rozličné instituce desítky stížností. Všem se srážely dávky nemocenského pojištění, na pojištění v nezaměstnanosti, invalidní a konečně i příspěvek na německou pracovní frontu. Někteří naši dělníci objevili na výplatních listinách i srážku na zimní pomoc. Příspěvky pro německou pracovní frontu (DAF) se měly strhávat jen těm Čechům, kteří přijali její členství. Zpravidla se jich však nikdo neptal a srážka se provedla. Celková výše srážek činila zhruba 10–15 % mzdy. Pokud zaměstnavatel neustal strhávat neoprávněně daň ze mzdy, krátila se hrubá mzda aspoň o 20 %.¹⁶ Před válkou měly peníze ještě vysokou kupní hodnotu, a proto českému dělníku záleželo na každé marce. Ministerstvo sociální a zdravotní správy vypočítalo, že průměrná čistá mzda činila u svobodného nekvalifikovaného dělníka asi 30–40 RM, u svobodného kvalifikovaného 40–50 RM, u ženatého nekvalifikovaného asi 40–50 RM, a u ženatého kvalifikovaného 50–60 RM týdně.¹⁷ Za přízni-

¹⁰ SÚA, ŘP, k. 884, II-4-5426. Úřad práce Hannover, 24. 8. 1939.

¹¹ SÚA, MSP, k. 4062. Záznam z 1. 11. 1939.

¹² SÚA, ŘP, k. 884, II-4-5426. Úřad práce v Aue, 21. 7. 1939.

¹³ Tamtéž. Zpráva z 4. 7. 1939.

¹⁴ SÚA, MSP, k. 4058.

¹⁵ Tamtéž, k. 4062. Záznam z 1. 11. 1939.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Tamtéž.

vého přepočtu 1 : 10 to byla slušná částka. Z ní musel český dělník platit stravu a ubytování. Ceny za ubytování a stravování nebyly příliš vysoké. Pohybovaly se v táborech okolo 1–2 RM denně, asi 2,20 RM v soukromí.¹⁸

Přes sliby a ubezpečení se nepostarali někteří zaměstnavatelé o společné stravování a dělníci museli chodit na jídlo do hostinců nebo si vařili sami. To však bylo nejen dražší, ale i náročnější na čas.¹⁹ Dělníci, kteří pracovali v malých skupinách, bydleli častěji v soukromí a sami se stravovali. Stěžovali si na velkou drahotu. Při velkém uskrovnování dávali týdně za jídlo až 15 RM.²⁰ Ve velkých továrnách si mohli zaměstnanci kupovat jen oběd nebo večeři a ostatní stravu si opatřovali individuálně. Cena oběda v závodních jídelnách se pohybovala okolo 70 Pf, večeře 50 Pf. V restauraci nebo bufetu byla podstatně vyšší.²¹ Češi přicházeli do prostředí, kde se vařilo jinak než byli zvyklí z domova. Nechutnalo jim jídlo zejména v Berlíně nebo v severním Německu, jehož podstatnou část tvořily polévky, proslulé eintopfý. Před válkou nebyl nedostatek potravin a společné kuchyně připravovaly stravu z hodnotných surovin. Jídla z jednoho hrnce obsahovala zeleninu, nudle, hrách i maso, ale našim občanům příliš nechutnala a zdála se jim málo sytá a výživná. Stěžovali si na jednotvárnost jídel a zejména je překvapovaly malé porce masa. Strava jim nestačila a pociťovali stále hlad.²² Některé podniky, zejména vzdálené od obydlených míst, poskytovaly dělníkům nejen hlavní jídlo, ale i snídaní a večeři.²³

Kvalita jídla i prostředí, v jakém bylo podáváno, velmi záviselo na zaměstnavateli. Některé podniky byly v tomto směru pečlivé, jiné se odhodlávaly splnit samozřejmě náležitosti teprve po stížnostech. Před válkou bylo hromadné stravování poměrně slušné a negativně působil spíše nezvyk na německou kuchyni. Potravin byly volně k dostání, takže si každý mohl stravu doplnit. Potraviny však byly v Německu dražší než v protektorátě a mnozí Češi šetřili na jídle, aby mohli poslat ušetřené peníze rodinám. Ve velkých závodech se snažili přizpůsobit jídelníček českým zaměstnancům, anebo v kuchyních zaměstnávali české kuchaře.²⁴

Důležitým momentem spokojenosti či nespokojenosti českých dělníků byla otázka peněz, které směli poukazovat rodinám. Podle smlouvy uzavřené ještě československou vládou v lednu 1939 mohli průmysloví dělníci odesílat 350–450 RM ročně a zemědělní dělníci 275–310 RM.²⁵ V prvních týdnech docházelo ke zdržení při převodu úspor a v protektorátě se kupily stížnosti rodinných příslušníků i dělníků, kteří ušetřené peníze řádně poukázali prostřednictvím zaměstnavatelů. V dubnu 1939 musilo nařídít ministerstvo sociální a zdravotní správy okresním úřadům, aby zařadily rodiny, jejichž žitelé odjeli do říše, dočasně do stravovací akce pro nezaměstnané.²⁶ Převod ušetřených peněz se však postupně ustaloval a částky, které čeští dělníci složili na říšském území, byly v několika dnech vypláceny příjemcům

¹⁸ SÚA, RP, k. 964, II-4-5426. Esslingen, 5. 7. 1939.

¹⁹ SÚA, MSP, k. 4058. Záznam z 22. 7. 1939 o situaci mezi českými dělníky v lomech v Steinbergen.

²⁰ Tamtéž.

²¹ SÚA, RP, k. 884, II-4-5426. Drážďany, 30. 6. 1939.

²² Tamtéž. Štětín, 1. 6. 1939. Pro dělníky na dálnici v Pomořanech se dávala na oběd porce masa ve váze 85 g.

²³ Tamtéž. Češi dostávali na stavbě dálnice v Pomořanech denně ještě 500 g chleba, 150 g sýra, kávu, čaj a marmeládu.

²⁴ Tamtéž, k. 867, II-4-5100. Neuer Tag, 5. 5. 1939.

²⁵ V. Král, c. d., sv. III, str. 95.

²⁶ SÚA, MSP, k. 4059. Praha, 28. 4. 1939.

v protektorátě. Původně dohodnutá maximální hranice převodů se ukázala brzy jako příliš nízká. Výdělký v Německu umožňovaly posílat domů vyšší částky. Cenová hranice v protektorátě po 15. březnu stoupala, takže mnoho Čechů oprávněně žádalo, aby mohli posílat více než bylo povoleno.²⁷ V květnu 1939 sice ještě platila původní dohoda, ale připravovala se změna.²⁸ Od poloviny června směli naši občané posílat úspory v neomezené výši. Každý mohl převést domů bez obtíží 300 RM v hotovosti.²⁹

Od dubna 1939 se musely osoby odjíždějící za prací do Německa zavázat, že budou rodinám posílat dohodnutou částku ze mzdy. Zaměstnavatel byl povinen strhnout všem ze mzdy minimálně 350 K měsíčně, nejvíce však 60 %.³⁰ Ukázalo se totiž, že někteří živitelé rodin nepovažovali za nutné se o ně starat. Vydělané peníze propili nebo prohráli v kartách a na úřady pak chodily jejich manželky, děti i staří rodiče a prosili o pomoc při hledání nezvěstných živitelů. Někteří zase se pokoušeli odchodem do Německa uniknout placení alimentů. V tomto směru však byly říšsko-německé orgány neobyčejně přísné. Protože mzdy byly v Německu před válkou slušné a přepočítávací kurs marek výhodný, životní úroveň rodin, jejichž živitelé tam pracovali, se částečně zlepšila. Většina životních potřeb byla kromě toho v protektorátě lacinější. Životní náklady v Německu ve srovnání s životními náklady v Praze k 8. květnu 1939:³¹

+ vyšší, — nižší (v procentech)						
	výživa	byty	světlo, otop úklid	oděvy	obuv	životní náklady celkem
Sudety	+20 —25	—0—5	+10	+20—25	+40—50	+35—40
Slezsko	+25	—10—20	+10	+30	+45—50	+30—35
Sasko	+35	—10—20	+10	+30	+45—50	+30—35
Rakousko	+40	—40—50	+50—70	+40—50	+75—100	+50

Tato příznivá situace netrvala dlouho a ceny životních potřeb v protektorátě se vyrovnávaly poměrům v Německu. Také mzdy se zvyšovaly, takže prvotní výhody plynoucí ze zaměstnání za hranicemi se začaly stírat. Nepříznivá válečná opatření pak odstranila všechny dosavadní klady.

Každý člověk vzdálený od domova, od rodiny a přátel, touží se podívat domů. Českým dělníkům slibovali při najímání nárok na dovolenou a na cestu k rodině. Ženatí měli mít osmidenní placenou dovolenou po osmi pracovních týdnech, svobodní po dvanácti.³² Část německých zaměstnavatelů se velice divila, když slyšela od českých zaměstnanců, co jim v protektorátě naslibovali. Některé firmy poskytovaly dovolenou na návštěvu rodiny, ale za mnohem delší časové období; například stavební firmy z okolí Berlína po 11 až 15 odpracovaných týdnech.³³ Jinde dovolené

²⁷ SÚA, RP, k. 867, II-4-5100. Pověřenec říšského ministra práce. Berlín, 17. 4. 1939.

²⁸ StA Brno, B 251, k. 64, č. 6720. Praha, 10. 5. 1939.

²⁹ Český dělník II, č. 25, 21. 6. 1940.

³⁰ SÚA, MSP, k. 4059. Praha, 11. 4. 1939.

³¹ V. Král, c. d., sv. III, str. 96.

³² SÚA, RP, k. 867, II-4-5100. Oběžník o všeobecných pracovních podmínkách.

³³ Tamtéž, k. 884, II-4-5426. Úřad práce Eberswalde, 15. 7. 1939.

odmítali s poukazem na důležitost výroby, jejíž chod nesměl být narušen apod. Na těchto místech docházelo k hluboké nespokojenosti. Kromě toho nejsolidnější zaměstnavatelé platili českým dělníkům výlohy na cestu k rodinám. Některé firmy zase, aby si zajistily návrat zaměstnanců z dovolených, ponechávaly si část jejich mzdy jako kauci. Z některých podniků posílali na dovolenou vždy menší skupiny a další jela až po návratu předcházejících dovolenců.³⁴ Stížností na přehmaty kolem dovolených bylo tolik, že protektorátní ministerstvo sociální správy žádalo úřad říšského protektora, aby se pokusil přimět ústřední říšské orgány k jednotné úpravě těchto záležitostí.³⁵

Čeští dělníci převáželi přes protektorátní hranice různé praktické dárky nebo zboží, jež bylo na říšském území lacinější, například hodinky a optické přístroje. V prvních týdnech prováděli protektorátní celní úředníci podrobné prohlídky a žádali zaplacení cla. Přísný postup vyvolal vlnu rozhořčení, zvláště když si říšskoněmečtí celníci českých dovolenců téměř nevšimli. Počátkem července 1939 protektorátní celníci provedli důkladnou prohlídku transportu s dovolenci z Brunšviku. Zabavili jim i hračky pro děti. Došlo k rozhořčeným scénám, několik set českých dělníků se vyhrnulo z vlaku a jen duchapřítomnost přednosta stanice, který dal příkaz k odjezdu vlaku, zabránila nejhoršimu.³⁶

Byli čeští dělníci na jaře a v létě 1939 spokojeni s prací v Německu? Na tuto otázku nelze jednoznačně odpovědět. Do Německa odjížděli naši občané v prvních měsících po březnu často dobrovolně, s nadějí na lepší uplatnění. Část jich byla spokojena, jiní však se dožili zklamání. Pobyt v říši nebyl ani v předválečných mírových měsících žádnou idylou. Přesto třeba mít na paměti, že značná část dělníků našla tam zaměstnání, které doma marně hledala, s lepšími výdělky než v protektorátě. Zdaleka ne všichni se mohli cítit odškodněni slušným výdělkem za to, že museli pracovat daleko od svých rodin. Kromě toho říšskoněmečtí podnikatelé viděli v českých dělnících pracovní síly na méně honorovaná místa. Docházelo k častým projevům nesouhlasu s pracovními podmínkami včetně k zastavení práce.³⁷ Barometrem o postoji českých dělníků k pobytu v Německu, o spokojenosti či nespokojenosti s podmínkami, se stal jejich odchod do vlasti. Již za několik málo týdnů po prvních transportech se začali vracet nejen jednotlivci, ale celé skupiny. Tento proud neustal, naopak měsíc od měsíce sílil. Je důkazem, že část Čechů se necítila v říši dobře ani před válkou. Německé orgány i zaměstnavatelé se obraceli na úřady v protektorátě a žádali o navrácení osob, které bez svolení odešly a porušily pracovní smlouvu. Ale jen neobyčejně horliví úředníci na oberlandrátech se odhodlali tu a tam k ráznějšímu zákroku. Zaměstnavatel měl možnost vymáhat soudně náhradu škody, která mu vznikla porušením pracovní smlouvy. Český dělník, jenž se vrátil o své újmě z říše, neměl práva na podporu v nezaměstnanosti, ani na jiné formy pomoci.³⁸

Počátek války přinesl s sebou zhoršení životních a pracovních podmínek i pro české dělníky na německém území. Zavedení přidělového systému na potraviny

³⁴ SÚA, MSP, k. 4058. Ministerstvo sociální a zdravotní správy, Praha, 10. 7. 1939.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ SÚA, RP, k. 867, II-4-5450. Úřad práce v Goslar, 2. 7. 1939.

³⁷ Např. koncem května 1939 odmítli Češi v cihelně u Drážďan pracovat, poněvadž jejich mzdy byly daleko horší než jaké jim byly slibovány při najímání. 16 jich bylo vězněno několik dnů na gestapu. SÚA, RP, k. 884, II-4-5426. Drážďany, 30. 6. 1939.

³⁸ Tamtéž, k. 867, II-4-5100. Pozn. ministerstva sociální a zdravotní správy, 24. 8. 1939.

a ostatní spotřební zboží a některá další nařízení o válečném hospodářství, dále zákaz o změně zaměstnání, prodloužení pracovní doby apod., to vše postihlo jak německé, tak i české pracující. Pracovní doba se směla zvýšit podle potřeby na deset i více hodin.³⁹ Od počátku září 1939 se nesměly zvyšovat mzdy a byly zrušeny i příplatky za noční práci a práci ve svátky.⁴⁰ Zatímco německé divize projížděly Polskem, seznamovali se Češi s přidělovými lístky, prvními známkami začínající války. Protektorátní příslušníci dostávali stejné přiděly potravin jako německé obyvatelstvo. Týdenní norma běžného spotřebitele na počátku války představovala 2 400 g chleba a mouky, 500 g masa, 270 g tuků, menší přiděl cukru, těstovin apod.⁴¹ Většina Čechů byla zařazena do kategorií s nárokem na dodatkové přiděly pro dlouho, těžce a nejtíže pracující. Tím se jejich přiděly podstatně zvýšily.⁴²

Protože valná část českých dělníků bydlela ve společných táborech a stravovala se v táborových nebo závodních jídelnách, nedostávali potravinové lístky buď vůbec nebo jen částečně podle toho, zda dostávali celou stravu, nebo jen hlavní jídlo a ostatní si opatrovali sami. Přídělové hospodářství zkomplikovalo život i těm, kteří bydleli a stravovali se v soukromí. Museli pečlivě počítat s přidělem, aby vyšli do příštího období. Velcí jedlíci, a takových bylo mezi našimi lidmi, těžce pracujícími, dost, se nenasytili z porcí podávaných v jídelnách a dojídali se chlebem a jinými lacinějšími jídly, jichž byl do vypuknutí války všude dostatek. Ti pocítili na sobě již brzy válečné poměry. V prvních válečných měsících se objevilo dosti stížností na zhoršené stravování, jak dokazují zprávy z návštěv, které prováděli v táborech zástupci protektorátních a okupačních orgánů. Ve společných jídelnách byla strava i po zavedení přidělového systému zpravidla slušná. Velké kuchyně snadněji získaly při hromadných nákupech některé potraviny nepodléhající ještě přidělovému systému.⁴³ Dokladem je například zpráva o návštěvě komise u početné skupiny našich dělníků ve Watenstedtu počátkem března 1940. Pro 2 500 českých dělníků bydlících v táborech vařili čeští kuchaři a strážníci prý byli s jídlem spokojeni.⁴⁴ Naopak mnoho stížností na nechutné jídlo i na jeho nedostatek docházelo z okolí Hannoveru. Někteří zaměstnavatelé slibovali, želepší dozor nad přípravou stravy, nebo že zaměstnají v kuchyních český personál.⁴⁵

Značné obtíže působila skutečnost, že ve většině závodních jídelen se stravovali také Němci. Ti měli zájem na tom, aby jim nebylo odebráno příliš ústřížků na maso a tuky za společné stravování, a proto se v těchto kuchyních vařily častěji než dříve pověstné eintopfky, ale bez masa. Byly v nich převážně brambory a zelí, hrách a nudle.⁴⁶ V některých podnicích bylo stravování špatné také proto, že vedení kuchyně nebylo nejpoctivější. V každém případě desetitisíce našich dělníků si musely zvyknout na zhoršené společné stravování. Pro některé byly první dny

---

³⁹ Geschichte der deutscher Arbeiterbewegung, Bd. 5, str. 268.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Týdenní přiděly: dlouho a v noci pracující: chléb 3000 g, maso 750 g, tuky 290 g; těžce pracující: chléb 3800 g, maso 1000 g, tuky 395 g; velmi těžce pracující: chléb 4800 g, maso 1200 g, tuky 740 g. J. Kuczynski, c. d., str. 257.

⁴³ Společné vyvařovny dostávaly navíc 10 % tuků, masa a jiných potravin. StA Kadaň, Vládní prezident Karlovy Vary, 1456 a 6, Liberec 5. 11. 1940.

⁴⁴ SJA, MSP, k. 4061. Záznam o návštěvě delegace, 13. 3. 1940.

⁴⁵ Tamtéž. Záznam o návštěvě delegace v Brémách, Hannoveru aj., 14. 6. 1940.

⁴⁶ Český dělník II, č. 26, 27. 6. 1940.

po příjezdu plné „překvapení“ i pokud šlo o jídlo. V létě 1940 přijela skupina Čechů z Lipníka do Berlína a byla přidělena k firmě Heinkel-Werke Berlín-Reinickendorf. Již při prvním obědě se seznámili s eintopfm. Nebyla to polévka, jak se mylně domnívali, ale jediné jídlo. Za několik dní měli všichni hlad. Žádali vydání potravinových lístků, aby si mohli sami vařit. Podnik jim vyšel vstříc.⁴⁷

Do sklonku roku 1941 nehrála otázka stravování přece jen takovou roli jako v dalších letech. Díky dovozu potravin z obsazených a spřátelených zemí byla zásobovací situace dobrá a dovozovala udržovat životní standard německého obyvatelstva zhruba na mírové úrovni. Ani Češi netrpěli vážným nedostatkem.⁴⁸ Z protektorátu dostávali navíc od příbuzných balíky s potravinami. V Německu byl možný ještě v roce 1940 nákup některých potravin bez přidělu. Mimořádné příděly, které v protektorátě příslušely jen německému obyvatelstvu, dostávali tu i čeští dělníci.

Mnoho starostí a nepříjemností měli čeští dělníci s šatstvem a obuví. Do zavedení přidělového systému si nemusely jejich ženy a matky lámat hlavu, kde vzít prádlo a jak opatřit šaty. Ale šatenky a poukazy byly počátkem velikých klopot. Prádlo, šaty a obuv se rychle opotřebovávaly, jestliže nebyly včas opravovány. Na vedení podniků se kupily žádosti o poukazy na pracovní šaty. V protektorátě chodily české ženy na obecní úřady a domáhaly se vydání mimořádných poukazů na šaty i boty; potřebné věci sháněly, často marně, v obchodech. Tyto starosti o nejnужnější vybavení svých blízkých postihly tisíce žen. Většina českých dělníků nebyla dostatečně zásobena prádlem a šatstvem ani z doby předválečné a brzy se u nich počaly objevovat velké nedostatky.

S vypuknutím války se prodloužila pracovní doba. Byla stanovena na deset hodin denně, a to ve všech provozech.⁴⁹ Válečné poměry zadržely uměle mzdovou hladinu, ale životní náklady stoupaly. Průměrné mzdy německých dělníků v letech 1939–1941 (ve feničích):⁵⁰

	muži vyučení	pomocní dělníci	ženy	průměr
před 1. 9. 1939	79,2	62,9	44,1	68,2
září 1939	79,1	62,9	44,0	68,2
1940	79,2	63,0	44,1	68,2
červen 1941	79,9	63,7	44,4	68,9

Mzdy českých dělníků byly zhruba stejné, přes značné rozdíly mezi mzdovou hladinou v různých oblastech. Například v červnu 1940 vydělávali zedníci v Ambergu v Horní Falci 77 Pf na hodinu, v Magdeburgu 87 Pf, v Mnichově 95 Pf a v Lip-

⁴⁷ Vzpomínka A. Pospíšila.

⁴⁸ J. Kuczynski, c. d., str. 258. Od září 1939 do května 1940 nedošlo k podstatnému zmenšení přídělů. Od června 1940 do června 1941 nastalo zlepšení díky dovozu z obsazených území. V červnu 1941 nastalo zhoršení v důsledku příprav války s SSSR. Např. od 16. 10. do 12. 11. 1941 dostávali čeští dlouho pracující dělníci 1600 g masa, 9200 g chleba, 900 g cukru, 400 g margarínu, vejce žádné, marmeládu, sýr, odstředěné mléko, kávoviny. Snížení přídělů se projevilo zvl. u masa.

⁴⁹ SUA, MSP, k. 4062. Zpráva z 2. 2. 1940.

⁵⁰ J. Kuczynski, c. d., str. 249.

sku 96 Pf. Pomocní stavební dělníci v Ambergu 64 Pf, v Magdeburgu 72 Pf, v Mnichově 79 Pf a v Lipsku 80 Pf. Průměrná týdenní mzda zedníků při desetihodinové pracovní době byla asi 52 RM, pomocných dělníků 43 RM. Kvalifikovaní kovodělníci vydělávali od 64–78 Pf na hodinu, nekvalifikovaní 53–67 Pf. Na počátku roku 1941 činil průměrný výdělek českého dělníka zaměstnaného v Německu asi 45 RM týdně.⁵¹ Ve srovnání s předválečnými průměrnými výděly je zřejmý jen velmi pozvolný vzestup. Na některých preferovaných pracovištích dosahovali zaměstnanci vyšších výdělků. Například stavební odborní dělníci v Hannoveru dostávali v roce 1940 80 Pf–1. RM za hodinu. Ale pomocní dělníci si nevydělávali více než 64 Pf.⁵² Ceny za ubytování a stravování v hromadných ubytovnách a jídelnách zůstaly v podstatě stejné. Zato ceny některých potravin a jiných potřeb stouply.⁵³ Také v protektorátě se zvyšovaly ceny a objevil se nedostatek některého zboží. Na černém trhu je bylo možno koupit za podstatně vyšší částky. Za peníze posílané českými dělníky nemohly si jejich rodiny koupit zdaleka tolik jako před válkou.

Zákazy, jimiž se omezovala změna zaměstnání bez předchozího svolení úřadu práce, se nepříznivě projevovaly v životě Čechů, i když na počátku války postupovaly pracovní úřady ještě vcelku benevolentně. Často povolovaly změny zaměstnání a mnohdy nenamítaly nic ani tehdy, když český dělník odešel jinam bez předchozího svolení.⁵⁴

Bydlení ve společných táborech si podrželo dosavadní výhodu v tom, že bylo laciné. Osazenstvo se nemuselo starat o topivo, mělo k dispozici společenské místnosti, byly tam kantýny a jídelny. Život ve velkých kolektivech měl také mnoho negativních stránek. Docházelo k porušování podmínek spoluzití, neboť vedle sebe žili lidé různých věkových skupin a rozličných společenských vrstev. Osazenstvo bylo pod stále přísnějším dohledem vedení tábora, podniku, ale i policie a lidem v nich bydlícím chyběl pocit volnosti a svobody v mimopracovní době. Proto se množily případy, že se naši lidé snažili najít ubytování v soukromí. Německé rodiny zpravidla necitlivě nenávidt k Čechům a jak ukazuje nemálo dokladů, dokonce rády jim poskytovaly podnájem. Válka však zvýšila zájem bezpečnostních orgánů o cizí občany. Už v listopadu 1939 dostaly zemské úřady práce pokyn, aby zajistily pečlivější dohled nad protektorátními příslušníky. V práci byli pod kontrolou německých nadřízených a spolupracovníků. Ale v době volna bylo obtížnější sledovat zvláště ty, kteří byli ubytováni v soukromí. Proto se měly všemi prostředky omezovat takové případy na minimum. Úřady práce byly povinny sledovat ubytování Čechů a v případě, že v místě nebyla žádná možnost společného ubytování, měli je raději přeložit na jiné místo.⁵⁵ V roce 1940 vyšel policejní zákaz, aby cizí dělníci, včetně Čechů, bydleli v soukromí, a to pod pokoutou 150 RM nebo třítýdenního vězení. Jako důvod se uváděl velký nedostatek bytů a nebezpečí epidemických nemocí.⁵⁶ Na jaře 1941 vyšlo obdobné nařízení, z čehož lze usuzovat, že se nepodařilo soustředit všechny cizí dělníky beze zbytku v táborech.⁵⁷

Protektorátní příslušníci se nevzdávali lehce ubytování na privátě a když je policie přinutila k přestěhování do tábora, stěžovali si úřadu říšského protektora a někdy

⁵¹ SÚA, MSP, k. 4063. Záznam z února 1941.

⁵² Tamtéž, k. 4061. Záznam z 14. 6. 1940.

⁵³ J. Kuczynski, c. d., str. 249 n.

⁵⁴ SÚA, RP, k. 867, II-4-5450. Praha, 19. 2. 1941.

⁵⁵ StA Brno, B 257, k. 13, č. 5450. Říšský ministr práce. Berlín, 2. 11. 1939.

⁵⁶ StA Litoměřice, Landrát Chomutov, Pol. III a 3. Vládní prezident v Ústí n. L., 23. 12. 1940.

⁵⁷ Tamtéž. Ústí n. L., 28. 4. 1941.

Deutsches Propaganda Atelier
Gruppe Prot. Böhmen u. Mähren
Berlin - Lichterfelde, Kamillenstr. 4.
setr. Einsatz der Tschechischen Redner.

Berlin, den 18.1.1945.

An den
beauftragten d. Deutschen Staatsminister
f. Böhmen u. Mähren f.d. Lagerbetreuung
Prag II., Wenzelsplatz, Palais Phoenix IV.

In der Unterredung mit dem Pg. Brock vom Propagandaamt der DAF
/Abt. Rednereinsatz/ wurde über den tschechischen Rednereinsatz fol-
gendes vereinbart.

1. Einsatz in Oberschlesien.

Prag stellt ab 1.2. - 14.2. 1945 einen Redner für Oberschlesien
zur Verfügung. Der Betreffende meldet sich bei dem Gaupropaganda-
walter Nitschke bei der Gauverwaltung der DAF, Kattowitz OS, Luden-
dorfstr. 3, Baracke 6.

Der Einsatz rechnet mit insgesamt 12 Vorträgen, hauptsächlich
in Orschwitz, Heydebeck, Gleiwitz, Trzynietz, Hlechhammer
/Bierau/, Hlechhammer /Wifo/, Odertal und 5 weiteren kleineren
Lagern.

2. Einsatz in Sachsen.

Prag stellt ab 1.2. - 14.2.1945 einen Redner für den Gau Sachsen
zur Verfügung. Der Redner meldet sich beim Gaupropagandawalter
Wolf bei der Gauverwaltung der DAF, Dresden, Platz der SA 14.

Als Einreisetag versteht sich spätestens der 31. Januar 1945 Mittag.
Ich bitte Sie mich so bald wie möglich zu verständigen, ob das Ter-
min pünktlich eingehalten werden kann und ich bitte gleichzeitig um
baldigste Bekanntgabe der Namen der Redner zwecks propagandistischer
Vorbereitung.

Für den Gau Thüringen ist der Einsatz von zwei Rednern für Mo-
nat März vorgesehen.

Da in Berlin die Anforderungen an Redner zu gross sind, werden
ich sie durch 2 ständige Redner, welche Sie mir sicher zur Verfügung
stellen werden, zu decken. Ich beabsichtige sie im Einvernehmen mit
dem Pg. Brock Anfang Februar in Gau Berlin und Mark Brandenburg ein-
zusetzen. Ich erbitte eine baldige Benachrichtigung.

Handwritten notes:
Gau 25.12.44 v. g. g. Reichsweite mit P. Vazac
neu: Berlin 20.12.44 - IV. 2. 11. 11. 44
10-24
9/24

Heil Hitler!
[Signature]
/Vazac/

Eingang	11
Nr.	
Datum	

Ar den Ministerium für Arbeit und Soziales
Stat. Amt (Großstadtamt)

~~Praxis~~
~~Praxis~~
~~Praxis~~
Kauz, Praha

Betrifft: Todesfälle von Arbeitnehmern. ~~Praxis~~ Protokollratung

Reg.-Nr.: R. 515/42, 1262/42, 868/42

Vor- und Nachname: *Frankisch, Josef*

Geburtsort und -zeit: *17. 7. 1928, Prag*

Genaue Heimatschrift .....

Kanton: ..... Gebiet: .....

Woher beschäftigt bei: *Kauz, Praha*

ist am *17. 5. 1952* in *Silvany* verstorben.

Todesursache: *z. F. Magen-Krankheit*

Die Beerdigung („Beerdigung“) erfolgt am .....

in *Silvany* auf dem *Gräberhof*

Gräberhof, ggf. Grablage: .....

Anschrift der Angehörigen: .....

Nachlaß ist sichergestellt - nicht vorhanden *).

Ich bitte um weitere Veranlassung und um Einstellung der
all-fällig gewordenen Bewilligung.

In Auftrage:
[Signature]

*) Nichtzutreffendes streichen.

Ministerium für Wirtschaft und Arbeit	
Městské hospodářství a práce	
Praha	
18. 5. 1952	
Ad. Z.:	5468
1. 49. 201:	Anl.:
	Pril.:

u. 5
Právní úřad
Právní úřad

Zpráva o smrti českého příslušníka v pracovním výchovném tábore

také prezidentu Háchovi. Úřad říšského protektora žádal v roce 1940 berlínské orgány o vysvětlení a odpověď zněla, že to bylo přání orgánů tajné policie, aby zvláště v Berlíně a jeho okolí bydleli všichni cizinci, včetně Čechů, jen v táborech.⁵⁸ V Berlíně byli přestěhováni ze soukromí například všichni zaměstnanci firmy AEG.⁵⁹ Přes značný nátlak bydleli mnozí ještě mimo tábory, a to i v případech, kdy jejich podnik měl dostatek ubytovacích možností. Německé obyvatelstvo bralo české dělníky do podnájmu i za cenu nepříjemností s úřady. Ti jim totiž přivázeli z domovů některé zboží nebo potraviny, jichž byl v Německu větší nedostatek než v protektorátě.

Válečné poměry poznamenaly i dovolené. Současně s vyhlášením války byly dovolené na neurčitou dobu zastaveny. Počáteční úspěchy na frontách dovolily uvést směrnice o dovolených brzy na předválečnou úroveň.⁶⁰

Češi vyjadřovali svou nespokojenost s prací v Německu i nadále rozličnými způsoby. V prvních válečných měsících si mnozí ještě dobře neuvědomili změnu situace a požadovali se požadavků zastavování práce. Tehdy však již byla v účinnosti nařízení, která kvalifikovala pracovní nedisciplinovanost, odmítání práce a stávký jako sabotáž. V takových případech zasahovaly bezpečnostní složky se vši tvrdostí. Počátkem října 1939 hlásil například úřad landráta v Diepholz, že čeští dělníci odmítali pracovat, dokud jim nebude zvýšena mzda a dokud nebudou zařazeni podle kvalifikace. Gestapo zatklo nejdříve 11 a za několik dní dalších 22 Čechů. V podstatě tím likvidovalo nespokojenost.⁶¹ V říjnu 1939 zastavilo práci asi sto českých dělníků u Erste Berliner Maschinenbau AG v Berlíně, protože podnik nedodržel pracovní podmínky. Češi se obrátili na berlínské policejní ředitelství a žádali, aby byl do Berlína pozván zástupce protektorátního ministerstva sociální a zdravotní správy. Celá záležitost skončila pravděpodobně bez zatýkání.⁶² Při stavbě letiště ve Východním Prusku pracovala početná skupina Čechů. Byli velmi nespokojeni se mzdami, stravou i ubytováním a několikrát zahájili stávkou. Neminul týden, aby nezakročovalo gestapo. Úřad říšského protektora se zajímal o případ, byl však odkázán úřady v Královci na gestapo, kde byly uloženy všechny záležitosti zatčených a vězňených.⁶³ Koncem roku 1939 se stávají zprávy o stávkách řidšími a pomalu se ztrácejí, neboť zákroky policejních orgánů byly příliš tvrdé. Místo stávek a podávání stížností vraceli se nespokojení čeští dělníci do vlasti. Podíl na stoupajícím počtu Čechů odcházejících z říšského území měla i protiněmecká propaganda, což neušlo ani říšským ani okupačním úřadům v protektorátě.⁶⁴

Na sklonku roku 1939 přišly desetitisíce českých dělníků do vlasti na dovolenou a jen menší část se vrátila zpět. Němečtí zaměstnavatelé žádali úřady v protektorátě o pomoc. Úřady oberlandrátů předávaly seznamy českých dělníků, kteří opustili pracoviště, úřadům práce. Ty si je zvaly a hleděly je přemluvit k návratu. Domluvy provázely výhrůžkami, takže více než 80 % osob se rozhodlo vrátit na říšská

⁵⁸ SUA, RP, k. 862, II-4-5052. Presidium policejního úřadu Berlín, 25. 3. 1941.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž, k. 884, II-4-5426. Přípisy ministra práce. Berlín, 7. a 17. 11. 1939.

⁶¹ Tamtéž. Dne 3. 10. 1939 požádal úřad landráta o sdělení, jaké mzdy byly slíbeny při najímání.

⁶² Tamtéž. Úřad říšského protektora. Praha, 18. 10. 1939.

⁶³ Tamtéž, k. 862, II-4-5100. President zemského úřadu práce v Královci, 18. 11. 1939.

⁶⁴ StA Brno, B 251, k. 64, č. 6721. Oberlandrát Zlín, 22. 11. 1939.

pracoviště.⁶⁵ Protože vlna stížností na české dělníky, že stále častěji porušují své pracovní smlouvy a odcházejí, neustávala, začaly zasahovat některé úřadovny gestapa a uprchlíky trestat. Záleželo však na služební horlivosti okupačních orgánů, zejména oberlandrátů, k jakým trestům sáhly. Nejasnost a nerozhodnost v tomto směru dosvědčí příklad z Brna. V září 1940 oznámila firma Filip Holzmann z Mnichova, že 93 českých dělníků z okolí Brna opustilo pracoviště při výstavbě vůdcova sídla na Obersalzbergu. Žádala gestapo v Brně, aby je přinutilo k návratu.⁶⁶ Ke zklamání mnichovské firmy nebylo brněnské gestapo ochotno se angažovat v této záležitosti. Odpovědělo, že zatím není žádný zákonný podklad, podle něhož by byli protektorátní příslušníci přidělováni do říše služebně, takže nelze vůči nim zakročovat, jestliže odtamtud odešli. Vedení firmy požádalo o zákrok Himmlera.⁶⁷ Hlavní říšský úřad bezpečnosti nařídil brněnskému gestapu, aby zasáhlo s největší přísností.⁶⁸ Tu se již nemohli brněnští gestapáci vymlouvat a museli se ujmout případu. Většina uprchlých byla zajištěna a po vyšetření poslána do Obersalzbergu.⁶⁹ Tento případ je výjimkou tím, že Češi byli pověřeni výstavbou vůdcova sídla, a proto zasáhly nejvyšší říšské orgány ve prospěch firmy, již byla výstavba svěřena. Až v březnu 1941 vydal úřad říšského protektora nařízení, aby svobodní protektorátní příslušníci, kteří bez svolení opustili zaměstnání v Německu, byli přinuceni se vrátit. Z ženatých měli být vráceni jen práceschopní.⁷⁰ Některé úřady práce nutily k návratu i ty dělníky, kteří se vrátili po vypršení smluvního závazku a se svolením zaměstnavatele.⁷¹

V roce 1942 počet cizích občanů v Německu narůstal. U německých továren se plnily tábory příslušníky různých národů. Přijížděly také tisíce Čechů, mezi nimi příslušníci ročníků 1918–1922. Jako jeden z mnoha příkladů lze uvést obrovské táborové uskupení v Záluží u Mostu u Sudetenländische Hydrierwerke. V roce 1942 tam bylo celkem 41 táborů s celkovou kapacitou 18 730 míst. Mezi civilními obyvateli táborů bylo zastoupeno 23 národností. Kromě civilistů bydleli v táborech také váleční zajatci z Anglie a jejich kolonií, ze Sovětského svazu a Jugoslávie.⁷² U menších podniků, které dosud nezaměstnávaly cizí dělníky, vznikaly nové tábory. Byly buď barákového typu, nebo posloužily různé staré budovy, tělocvičny, sály v hostincích apod. Německo se přeměňovalo v zemi táborů. Situace s ubytováním cizích občanů se stále horšila. Museli se velmi uskrovnovat. Vzpomínky Čechů jednoznačně poukazují na veliké závady při ubytování. Obtíže se projevovaly i tam, kde nechyběla dobrá vůle zaměstnavatelů. Například tábor v Kapfenbergu byl nově vystavený a poměrně slušný, avšak příliš chladný, takřka nevytápěný. Čeští dělníci chodili spát oblečení, ale ani tak jim zima nedovolovala si odpočinout. Voda na světnicích byla ráno zamrzlá. Záchody a umývárny byly nedostačující a ještě k tomu byly od baráků vzdáleny asi sto metrů. Každý si může představit život v takovém

⁶⁵ Tamtéž. Oberlandrát Olomouc, 18. 1. 1940.

⁶⁶ SÚMV, P-100-657. Mnichov, 18. 9. 1940.

⁶⁷ Tamtéž. Gestapo Brno, 23. 9. 1940. Obersalzberg, 4. 10. 1940.

⁶⁸ Tamtéž. Berlín, 22. 10. 1940. Podepsán šéf gestapa Müller.

⁶⁹ Tamtéž. Gestapo Brno, 31. 10. 1940.

⁷⁰ StA Brno, B 251, k. 64, č. 6721. Praha, 19. 3. 1941.

⁷¹ SÚA, MSP, k. 4062. Záznam z 10. 6. 1941.

⁷² PA Severočeské chemické závody Litvínov, Archiv technického odd. č. 6001. Roční zpráva za r. 1941 a 1. pol. r. 1942.

prostředí. Po návratu z mnohahodinové směny místo odpočinku pobyt v zimě a chladu až do příští směny.⁷³

Mnohé závody neměly valný zájem vytvořit slušné podmínky pro ubytování svých zaměstnanců-cizinců, a tak byly častější tábory bez základních hygienických a jiných zařízení, bez řádného vytápění, plné myši, štěnic, blech apod. Jedním z nich byl tábor v Hrádku nad Nisou u firmy Spreewerk. Bydlela tam početná skupina českých děvčat, po patnácti v jedné místnosti. Jediným nábytkem byly lavice, stůl a úzké skříňky na šaty. Děvčata spala na kavalcích. Do baráků zatékalo a profukovalo, kamna uprostřed světnice ji nemohla vyhřát. Na kamnech si děvčata připravovala stravu, sušila u nich promoklé šaty. Slamníky byly plné štěnic. Jen zhaslo světlo, nesnesitelně kousaly a děvčata se druhý den styděla za bílé puchýře, jimiž měla pokryté ruce. Každou sobotu se pokoušela zničit štěnice čištěním kavalců a slamníků, ale celkem bezvýsledně. V létě spala děvčata raději na louce.⁷⁴ Obdobných více méně „utěšených“ vzpomínek by bylo možno uvádět řadu.

Příslušníci ročníku 1924, kteří přijeli do Německa na počátku roku 1944, byli ubytováni vesměs velmi špatně, hůře než si to vyžadovaly válečné poměry. Například ve švábském městečku Bleichau spalo osm děvčat v malé místnosti, vedle v trochu větší třicet chlapců. Děvčata měla k dispozici jedno umyvadlo, chlapci se museli umývat na dvoře pod kohoutkem. Zařízení místnosti bylo více než primitivní.⁷⁵ Katastrofální ubytovací podmínky měli příslušníci ročníku 1924, kteří pracovali v leteckých továrnách v Nordhausenu. V provizorních barácích chyběla základní hygienická zařízení a navíc byly továrny neustálým cílem leteckých útoků.⁷⁶ Protože letecký průmysl byl po mnoho měsíců hlavním cílem spojeneckého letectva, snažily se jej zodpovědné orgány převést na bezpečnější místa, do podzemí popř. do různých náhradních objektů. Značná část mladých Čechů se ocitla v barácích a ubytovnách narychlo a provizorně připravených. Podobně jako příslušníci ročníku 1924 v Nordhausenu žili v nepředstavitelně špatných podmínkách i mladí Češi, kteří byli posláni do Štýrského Hradce a později do blízkosti jugoslávských hranic. Pracovali v letecké továrně umístěné ve vápencové skále a bydleli strašně namačkáni v barácích plných špíny a příživníků.⁷⁷ V roce 1944 navštívili několik takových táborů, v nichž žili příslušníci ročníku 1924, zástupci okupačních úřadů z protektorátu a Kuratoria. Přesvědčili se na vlastní oči, v jakých podmínkách musejí žít mladí Češi. Bylo to mnohem horší, než si mohli i otrlí funkcionáři okupační správy představit. Například v Petersdorfu bydlelo padesát mladých Čechů v hostinském sále, který připomínal spíše špatně udržovaný chlév. Vše bylo špinavé a ztrouchnivělé. Při dešti zatékalo. Členové kontrolní skupiny prohlásili, že by v takových podmínkách nenechali ani dobytek a že se nediví, jestliže dochází k masovým útokům.⁷⁸

⁷³ Vzpomínka Fr. Šeny.

⁷⁴ Vzpomínka L. Pelcové.

⁷⁵ SÚA, MPSP-R, k. 827. Protokol s J. Zajícem z června 1945.

⁷⁶ SÚA, MHP, k. 388. Dopis K. H. Frankovi z března 1945.

⁷⁷ Vzpomínka M. Kopřivové.

⁷⁸ Ministerstvo spravedlnosti Praha, Proces s dr. W. Bertschem, LsP XII 1225/48. 28. 9. 1944 předložil Seiboth, „Beauftragter für Lagerbetreuung des deutschen Staatsminister für Böhmen und Mähren“, zprávu K. H. Frankovi o návštěvě několika táborů s příslušníky r. 1924. Nepodívoval se nad tím, že Češi raději utíkají z říše a připojují se k partyzánům, protože ani u bolševiků prý je nemohlo čekat nic horšího. Tuto situaci potvrdil i funkcionář Kuratoria Pipota. Ubytovaní příslušníků r. 1924 bylo vesměs katastrofální, strava špatná. Seiboth žádal Franka o příslušný zákrok.

Výjimečně se dostali příslušníci ročníku 1924 také do snesitelnějších poměrů. Například letecké továrny v Bolkenheinu ve Slezsku je ubytovaly v táborech s novým zařízením a nejnětějšími náležitostmi.⁷⁹ Někde byly skupinky českých děvčat z tohoto ročníku ubytovány i v soukromí.⁸⁰

Veliké táborové komplexy se stávaly často obětí leteckých náletů a ztráty na životech a majetku nebyly výjimkou. Vedení podniku se musilo snažit, aby byly připraveny rychle náhradní ubytovací prostory, jenže životní podmínky v nich byly ještě horší. Vzpomeňme například bombardování Essenu v polovině března 1943, při němž byl zasažen tábor, v němž žil také J. Vojtášek, který o tom píše: „Jsme v krytu ve škole. Puma za pumou, puma za pumou, omítka padá, ale škola stále stojí. Ozývá se hlasité modlení Němek. Již $\frac{3}{4}$ hodiny neustále padají. Konečně bombardování ustává. Jdeme se podívat ven. Kolem dokola je vše v jednom plameni, kamkoli dohlédneš. Lágr hoří. Naštěstí jsem se dobře oblékl a cennější věci vzal sebou. Netrvá však dlouho a začíná nová vlna bombardování. Honem do krytu a znovu puma za pumou. Netrvá to již tak dlouho, snad jen 20 minut. Jdeme blíže k lág-rům. Kam oko dohlédne, plameny a spoušť. Zástupce firmy Krupp nás odvedl, 600 Čechů, do jiného tábora, do něhož se normálně vešlo 200 lidí.“⁸¹

Mladí Češi u organizací Luftschutz a Technische Nothilfe byli ubytováni v budovách změněných na dočasná kasárna. Jejich ubytovací podmínky ve městech, navštěvovaných často leteckými svazy, nebyly nejlepší. Byli pod přímým velením německých vojenských orgánů, které vyžadovaly přísnou disciplínu. Proto se vyskytlo méně problémů s udržováním čistoty a nejnětější hygieny, než v civilních táborech. Například skupina průmyslováků nasazená v roce 1943 v Hamburku byla ubytována ve škole. Bylo tam asi 600 mladých Čechů. Po obrovském náletu na toto město několik dnů před příchodem těchto příslušníků Technische Nothilfe v srpnu 1943 bylo celé okolí školy téměř srovnáno se zemí. I budovu si museli nouzově upravit, zajistit i opravu elektrického a plynového vedení, dopravu vody apod.⁸² Protože se život ve společných táborech stával obecně den ze dne horší, hledali Češi horečně ubytování v soukromí. Ani v těchto letech nechyběly nabídky od Němců, mezi nimiž kolovaly přehnané pověsti o nadbytku potravin a spotřebního zboží v protektorátě. Někteří Němci se spoléhali, že jejich podnájemníci budou přivážet ze své vlasti to, co sami dlouho neviděli. Málo pomáhaly výzvy k soukromovcům, aby dávali přednost německým podnájemníkům před cizinci.⁸³ Ani v soukromí se nevyhnuli Češi nepříjemnostem. Někteří majitelé bytu nevěděli, co mají chtít za nejskromnější světíčku. Jinde se čeští podnájemníci museli dělit s bytnou o balíky z domova. Někdy si nebyli jisti před udavačstvím. Fr. Hvižd píše ve své vzpomínce o svém bytném v Žitavě jako o upírovi. Využíval velikého zájmu o soukromé ubytování a každé místečko v domě pronajímal za nekřesťanské peníze. Měl ve zvyku podnájemníky vydírat a hrozil jim udáním na gestapu.⁸⁴

⁷⁹ SÚA, ŘP, k. 885, II-4-5443. Zpráva o nasazení r. 1924, 6. 6. 1944.

⁸⁰ SÚA, MHP, k. 393, č. 5468. Zpráva fy Müller, Ebersbach, 10. 3. 1944.

⁸¹ Vzpomínky.

⁸² Vzpomínka J. Kuchaře.

⁸³ BLHA Postupim, Pr. Br. Rep. 2 A Reg. Postupim č. I. Pol. Nr. 2882. Postupim, 15. 1. 1943.

Porada zástupců gestapa a úřadů práce o policejních opatřeních vůči cizím dělníkům.

⁸⁴ Vzpomínka F. Hviždě.

V posledních letech války zvláště tíživě doléhal na české dělníky problém stravování. Na jaře 1942 došlo ke snížení potravin u všech kategorií spotřebitelů a v říjnu se nepatrně zvýšily přiděly chleba a masa; na úkor obsazených zemí, jak prohlásil H. Göring. Týdenní přiděl chleba a masa (v gramech):⁸⁵

	před 5. 4. 1942	6. 4. 1942–18. 10. 1942	19. 10. 1942
normální spotřebitel	2.250	2.000	2.250
dlouho a v noci pracující	2.950	2.600	2.850
těžce pracující	3.650	3.400	3.650
nejtíže pracující	4.650	4.400	4.650
Týdenní přiděl masa:			
normální spotřebitel	400	350	400
dlouho a v noci pracující	600	450	550
těžce pracující	800	600	700
nejtíže pracující	1.000	850	950

V roce 1942 a 1943 přibývalo stížností na jednotvárnou a nechutnou stravu bez tuků a s malými porcemi masa. Kvalita eintopfu se horšila. Zvláštní přiděly pro společné stravování se tenčily a omezovaly se na několik málo druhů zeleniny, zejména červenou řepu a vodnici. V kuchyních se vyvažovalo pro velké počty strávnicků, jinak pro německé osazenstvo a příslušníky západoevropských národů včetně Čechů, jinak pro východní dělníky, popřípadě pro sovětské válečné zajatce. Na úpravu jídel nikdo nedbal, přiděly se krátily krádežemi a zpronevěrami. Na jídlo ve velikých táborech v Záluží u Mostu vzpomíná J. Lukeš takto: „Co nám předkládali Němci k jídlu, hodilo se spíše pro dobytek. Například červená řepa, celé lusky hrachu, nahnilé brambory ve slupkách, samozřejmě nemaštěné, v polévce rozemleté žito. K tomu černá káva a malý kousek chleba na celý den. S odporem a sebezapřením jsme přistupovali k jídlu.“⁸⁶ V táborech v Kapfenbergu tomu nebylo jinak. Autor vzpomínky Fr. Šena píše o „potěšení“ z jídla takto: „Strava stála marku za den. Stravovací lístky jsme neviděli. Co se týkalo stravování, bylo příšerné. Když se vařilo zelí, tak to bylo ještě dobře. Ale potom do něho míchali mrkev, kvaku a všechno ostatní. Ani na Štědrý den v roce 1942 se táborová kuchyně nijak nevyznamenala. Brambory se zelím, které byly dokonale zkysané a 10 dkg salámu bez chleba tvořilo celou slavnostní večeři.“⁸⁷

Rok 1944 přinesl nové zhoršení v zásobování. Německá armáda byla nucena vyklidit rozsáhlá obsazená území a dovoz potravin do Německa se tím snížil. Menší byly i přiděly na potravinové lístky.⁸⁸ Pocitili to na sobě zejména příslušníci ročníku 1924. Přišli do Německa na počátku roku 1944, v zimě, tedy v době nepříznivé. V zimě byl jídelniček ještě chudší než v létě, a to o zeleninu, již se dala strava částečně zpestřit. Do vlasti docházely stovky dopisů plných stesků. Děvčata

⁸⁵ Slovenský týždeň, roč. 2, č. 38, 1942. J. Kuczynski, c. d., str. 272.

⁸⁶ Vzpomínky.

⁸⁷ Vzpomínky.

⁸⁸ Z. Konečný, c. d., str. 14. Také StA Kadaň, Vládní prezident K. Vary, č. 1456 III a 6. Tabulka přidělů potravin z 19. 4. 1944. Týdenní přiděl: v srpnu 1944: 250 g masa, 219 g tuku, 2250 g chleba, 2500 g brambor. DZA Postupim, F 11. Doc. NO 1891.

z jedné továrny v Magdeburgu si nařikala na nevzhledné polévky. Podle svědectví mladé Češky, příslušnice ročníku 1924, dost lidí tyto polévky skutečně jedlo, poněvadž nebylo nic jiného. Snídaně se vůbec nedávala.⁸⁹ Mnohé podniky vůbec nezajímalo, zda byli jejich zaměstnanci hladoví nebo sytí, jen když plnili své úkoly na pracovišti. Stížnosti Čechů na nedostatečnou kvalitu jídla odmítaly jako neoprávněné. Vedení továrny v Bolkenheinu naopak rozhořčeně konstatovalo, že Češi nejedí podávaná jídla, ale vyhazují je do odpadků. Z domova prý dostávali tolik balíků, že jedli chléb vysoko namazaný sádlem a máslem, takže němečtí dělníci jim záviděli.⁹⁰ Balík z domova se v těchto letech stal pojmem. Tisíce balíků od rodin a známých udržovaly české muže a ženy doslovně nad vodou. Zachraňovaly je před tělesným vyčerpáním. V protektorátě byla v posledních letech války více než napjatá zásobovací situace. Sehnat bochník chleba, kousek masa, trochu omastku, to vyžadovalo velkého odříkání a námahy. Ceny na černém trhu rostly den ze dne. Svízele při shánění jídla líčí vzpomínka matky, jejíž dvě děti, syn a dcera, byly v říši: „Děti psaly o jídlo. Měly hlad. Dávali jim dále jakýsi ten eintopf, ani to nechtěly jíst a měly hlad. My doma jsme toho také mnoho neměli, a tak jsme sháněli, co se dalo. Měli jsme v Holešově známého řezníka, který nám něco prodal, ale musel s tím člověk obcházet po poli, protože po silnici a na nádraží byli všude Němci a prohlíželi tašky a co kdo měl, to sebrali. Na mouku jsme chodili do nedalekého mlýna, kam také často chodila německá kontrola. Muselo se dávat pozor a když se stalo a šli, museli jsme se schovat třeba do žita, které bylo blízko mlýna nebo někde jinde. Až odešli, zase se vážilo dále. A tak se nějaká buchta upekla, která za nimi putovala i 14 dní, až to někdy bylo zkažené.“⁹¹ Kolik radosti vyvolal u člověka žijícího daleko od domova v těžkých válečných podmínkách ve stálém nebezpečí smrti mezi nálety balíčků, v němž byly skromné, ale z lásky posílané buchty, chléb a jiné dobroty. Na různé organizace a úřady v protektorátě docházely žádosti Čechů z Německa, aby byli převezeni do protektorátu, protože jsou úplně tělesně vyčerpáni; jejich rodiny, aby je zachránily, nejedí a posílají jim jídlo ušetřené ze svých přídělů.⁹²

Ne všechny balíky došly k adresátovi. Ve zmatku bombardovaných měst a továren se ne jeden balík ztratil. Na poštách a v táborech byli také lidé nepoctiví, kteří balíky vykrádali.⁹³

Mzdová politika nebyla k pracujícím štědrá. Od roku 1940 do roku 1944 stoupla mzda kvalifikovaného dělníka zhruba ze 79,2 Pf na 81 Pf, nekvalifikovaného ze 63 na 64,1 Pf, u žen ze 44,1 Pf na 44,7 Pf.⁹⁴ V roce 1943 vydělávali kvalifikovaní kovo-dělníci v oblasti Št. Hradce 70 Pf za hodinu, v Sasku 73 Pf. Stavební dělníci 65 Pf v Št. Hradci a 67 v Sasku, pomocní dělníci 55–57 Pf a ženy od 43 do 58 Pf.⁹⁵ V některých profesích se pohybovaly výdělky okolo 1 RM i více za hodinu.⁹⁶ Mladí

⁸⁹ SÚA, MZ, SPMZ, k. 52 NO. Dopis L. Novotné ministru Hrubému, 16. 3. 1944.

⁹⁰ SÚA, RP, k. 885, II-4-5443. Bolkenhein, 6. 6. 1944.

⁹¹ Vzpomínky F. Pánkové.

⁹² SÚA, MHP, k. 388. Např. dopis z ledna 1944 podepsaný „Dělník z říše“.

⁹³ Tamtéž, k. 392, č. 5467. Dopis V. Trojana se stížností, že jeho syn už neměl rok dovolenou a nedostával balíky z domova, které mu byly posílány.

⁹⁴ J. Kuczynski, c. d., str. 276.

⁹⁵ OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 5. Pracovní podmínky ve Štýrském Hradci a v Sasku, únor 1943.

⁹⁶ SÚA, Siemens-Schuckert-Werke Berlín, k. 1. V r. 1943 si vydělával kvalifikovaný dělník u Siemensu na hodinu 80 Pf až 1 RM.

Češi pracovali v německých továrnách po krátkém zaučení jako nequalifikovaní dělníci a měli pochopitelně nízké mzdy. Také většina příslušníků ročníku 1924 byla zařazena na méně placená místa nequalifikovaných dělníků. V posledních letech války nehrála mzda již zdaleka takovou roli jako dříve. Zpočátku si Češi hleděli vydělat, aby mohli poslat rodinám peníze. V pokročilých letech války přibývalo těch, kteří nebyli živiteli rodin a nebyli tolik hnáni ekonomickou nutností k dosažení vyšších mezd. To byl mimo jiné vážný faktor, ovlivňující poměr Čechů k pracovnímu procesu.

Ceny za ubytování a stravování v táborech zůstávaly v podstatě na stejné výši a pohybovaly se zhruba okolo 50 Pf za nocležné a 1,30 až 1,50 RM za stravu na den. Ve velkých táborech v Halle se platilo za ubytování 50 Pf a za stravu 1,20 RM. Na stejné výši zůstalo i odlučné, o něž před válkou vedli čeští dělníci tolik sporů se svými zaměstnavateli. Od 1. července 1942 neměli již svobodní nárok na odlučné, i když měli potvrzení, že živí rodiče nebo jiné osoby. Toto nové opatření bylo příčinou mnoha stížností.⁹⁷ Pracovní doba byla na počátku roku 1942 deseti-hodinová, později dvanáctihodinová se dvěma patnáctiminutovými přestávkami na snídani a svačinu a půlhodinovou přestávkou na oběd. Navíc byla pracovní doba zpravidla překračována. Vedení podniků žádala práci i v nedělích a ve svátcích. Někdy potřebovala dokončit důležitou objednávku, jindy zvýšit výrobu, odstranit škody po bombardování apod. Nadměrná délka pracovní doby byla motivem mnoha stížností.⁹⁸ Příslušníci ročníku 1924 pracovali v leteckých továrnách v podzemí 12 hodin.⁹⁹ Ve Frankfurtu n/M. pracovaly české dívky z tohoto ročníku dokonce 13 hodin, a to i v sobotu. Za celý den dostávaly jen dvakrát polévku.¹⁰⁰ Protože pracovní dobu narušovaly časté nálety, nutila vedení podniků zaměstnance, aby ji nahradili.

Češi u Luftschutzu a Technische Nothilfe měli odlišné pracovní podmínky. Odstraňovali trosky, stavěli provizorní ubytovny a opravovali domy poškozené bombardováním, aby se v nich dalo aspoň nouzově bydlet. Účastnili se pochopitelně i záchranných prací po náletech. U pracovních praporů „L“ dostávali odborní dělníci na hodinu 86 Pf, zaučení 73 Pf a pomocní 66 Pf. Pracovní doba byla stanovena na 48 hodin, ale často se pracovalo buď v přesčasech nebo o nedělích a svátcích. Ženatí dostávali 1,50 RM odlučného. Všichni příslušníci těchto praporů měli nárok na stravu podle norem německé armády, na bezplatné ubytování a svrchní pracovní oblek.¹⁰¹ Češi u těchto praporů „L“ nebyli spokojeni s jídlem. Příslušníci praporu „L 12“ z Ludwigshafenu si například stěžovali, že za celý den těžké a nebezpečné práce dostávali 450 g chleba a kousíček krvavého salámu. Teprve večer jedli teplou polévku z jednoho hrnce s trochou brambor. Německým dělníkům se většinou započítávaly hodiny strávené v krytech, ale čeští příslušníci praporů „L“ je museli nahrazovat. V roce 1944 museli strávit na pracovištích 56 hodin týdně. Stěžovali si na nespravedlivost při výdeji kuřiva a na těžkosti při udělování dovolených.¹⁰²

⁹⁷ Český dělník, r. 5, č. 15, 9. 4. 1943.

⁹⁸ Např. stížnost čes. dělníka Dvořáka, který v Rakousku musel pracovat 75 hodin týdně a během dne byl prakticky bez řádného jídla. OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 18. Stížnost datována 11. 9. 1942.

⁹⁹ SÚA, MPSP-R, k. 827. Protokol s V. Peliškem, 12. 6. 1945.

¹⁰⁰ SÚA, MHP, k. 392, č. 5467. Stížnost R. Voříškové z května 1944.

¹⁰¹ SÚA, RP, k. 1084. Podmínky u praporů „L“ v r. 1943.

¹⁰² Tamtéž. Ludwigshafen, 24. 8. 1944.

Také Češi u Technische Nothilfe dostávali stravu připravovanou prý z přidělů, stanovených pro příslušníky německé armády. Jak dokazují vzpomínky bývalých příslušníků TN, základ jídla den co den tvořily polévky z jednoho hrnce. Tuřín, špatně čištěné brambory a kyselé zelí tvořily jejich hlavní obsah.¹⁰³ Jídelníček u TN v Hamburku, jak jej zaznamenal ve svém deníku V. Karbusický: „Snídaně: každý den trochu černé bryndy. Oběd: Pondělí – wehrmachtssuppe, krupky, brambory, málo soli. Úterý – voda, mrkev, tuřín, kousičky skopového. Středa – voda, ovesné vločky, mléko, málo sladké. Čtvrtek – voda, hrachové lusky, kousičky uzeného. Pátek – voda, nudle, mléko. Sobota – voda, kyselé zelí, brambory, kousičky skopového. Neděle – voda, brambory, sladké zelí s kouskem salámu. Večeře: 1/3 veky chleba, kostka 3×3 cm tuku, kousek salámu nebo marmelády, v sobotu sýr.“¹⁰⁴ Vodové polévky nejenže nenasytily mladý organismus, nýbrž vyvolávaly těžké průjmy. Jímí bylo tělo v několika dnech silně zeslabeno. V útvarcích TN dostávali Češi místo mzdy žold, ve výši 10 K denně. Z toho si museli kupovat i přiděly kuřiva.¹⁰⁵

Život na německém území nebyl snadný ani pro zdravého člověka. Nemoc jej vážně komplikovala. Před válkou a na jejím počátku se dostávalo našim lidem, kteří onemocněli, ošetření v rámci tehdejších možností bez vážnějších diskriminací. Lékaři v podnicích i v nemocnicích jim poskytovali nezbytnou pomoc, léky apod. Při pracovní neschopnosti měli Češi i jejich rodiní příslušníci doma nárok na lékařské ošetření a léky včetně ošetření chrupu a peněžité dávky po dobu jednoho roku.¹⁰⁶

Ale zhoršující se poměry, zejména od totální mobilizace, se promítly výrazně do péče o české dělníky. Němečtí podnikatelé měli zájem pouze o chod výroby a zcela v souhlasu s politikou státních orgánů se snažili, aby cizí dělníci příliš často nezameškávali směny v důsledku nemoci. Proto počet nemocných byl snižován na minimum. Lékaři byli povinni uznávat pracovní neschopnost jen v nejkrajnějších případech. Výsledky takového přístupu však byly často tragické. I vážně nemocný člověk musel zhusta nastoupit na směnu a jeho choroba se tím zhoršila.¹⁰⁷ Špatná a nedostatečná strava a mnohahodinová těžká práce bez řádného odpočinku a nehygienických tábořích poznamenaly nejednoho mladého a fyzicky zdatného člověka na dlouhá léta. Těžké choroby zkosily, bohužel, i stovky nadějných životů. Dochované zprávy o úmrtích Čechů na říšském území jsou toho nejlepším dokladem. Na počátku války se vyskytovaly jako příčiny smrti zejména srdeční mrtvice, zápal plic a zcela ojediněle tyfus. Tehdy však bylo mezi našimi lidmi dost starších lidí, u nichž byl zdravotní stav špatný. U osob 50letých nejsou infarkty žádnou zvláštností a také odolnost vůči jiným chorobám je menší. Ale v letech 1943–1944 jsou v úmrtích oznámeních desítky případů TBC, zápalů plic, úplavice a tyfu, střevních katarů apod. u zcela mladých mužů i žen.¹⁰⁸

Desítky našich lidí musely pracovat doslovně až do úplného zhroucení. Někteří se vrátili do vlasti s těžkými chorobami, jiní zemřeli vinou bezohledného a trestu-

---

¹⁰³ Vzpomínky J. Kuchaře.

¹⁰⁴ Vzpomínky V. Karbusického.

¹⁰⁵ Vzpomínky J. Kuchaře.

¹⁰⁶ Český dělník, r. 2, 12. 1. 1940.

¹⁰⁷ SÚA, RP, k. 914, II-4-5464. Např. dne 28. 5. 1943 byl převezen do nemocnice v Berlíně J. Svoboda s chrlením krve. Lékař ho několikrát neuznal neschopným práce, ač byl těžce nemocen.

¹⁰⁸ Viz přílohu.

hodného postupu zaměstnavatelů i lékařů, kteří dodržovali příliš pečlivě příkazy a snižovali za každou cenu počty práce neschopných.¹⁰⁹

Úroveň lékařské péče klesala také z nedostatku personálu ve zdravotnictví, léků i zařízení. Na některých místech nebyli Češi přijímáni do veřejných nemocnic a byli odkazováni na zvláštní oddělení pro cizince.¹¹⁰

Stovky Čechů se dostaly zpět domů, když na německém území onemocněli. Ale mnozí si přinesli následky na svém zdraví do nového života po osvobození. Vyskytovaly se případy sebezmrzačení s cílem dosáhnout návratu. Svévolný zásah do zdravotního stavu byl charakterizován německými orgány jako rozvracení bojové morálky a sabotáž a byl drasticky trestán.¹¹¹

Češi byli dávání na nebezpečná pracoviště bez ohledu na následky pro jejich zdraví. Zvláště v pokročilých válečných letech se vědomě zanedbávaly bezpečnostní předpisy a ochrana pracujících, zvláště cizinců. Výsledkem byly velmi časté pracovní úrazy. Stovky českých mužů i žen doplatily na tento odsouzeníhodný postup německých zaměstnavatelů svým zdravím a také životy. Do protektorátu chodily často smutné zprávy o smrtelných úrazech na stavbách velikých podniků, v továrnách i na železnicích.¹¹² Mezi nekvalifikovanými mladými Čechy, kteří přicházeli do továren ze zcela odlišných zaměstnání a byli bez zkušeností, byly pracovní úrazy ještě častější.

Na říšském území žily desetitisíce Čechů ve velmi těžkých podmínkách. Někteří se octli u konce svých fyzických i psychických sil. Ale jen nepatrné procento hledalo východisko v poslední možnosti, jak ujit strádání, v sebevraždě. Procento sebevražd bylo, v poměru k počtu našich lidí a i počtu úmrtí, nepatrné. Ani v nejtěžších chvílích nehledali tedy naši lidé únik dobrovolným odchodem ze života. Neštěstí celého národa pomáhalo snášet lépe osobní obtíže. Víra v lepší budoucnost byla dalším faktorem, jenž rovněž udržoval procento sebevražd na velmi nízké úrovni.¹¹³

.

Před vánocemi 1944 odejely vlaky s desetitisíci mladými zemědělci na stavby zákopů do okolí Neziderského jezera. Toto poslední nasazení se vyznačovalo nezvyklými obtížemi. Na místě nebylo téměř nic připraveno pro jejich ubytování. Z vlaků byly skupiny mladých Čechů zavedeny do stodol v několika vesnicích u Brucku n/Lit. Na neštěstí uhodily vysoké mrazy. Na humnech spali zákopníci pod dvěma příkrývkami nechráněni ani před zimou, ani větrem. Ráno se probouzeli zasypáni sněhem navátým škvírami ve střeších a vratech.¹¹⁴ Zpočátku nebyly ani lampy na svícení, takže vstávali ve tmě a přicházeli z práce do neosvětlených stodol. Kdo se chtěl ohřát, chodil do chlévů, ale němečtí sedláci neviděli rádi české chlapce posedávat u dobytka a vyháněli je.¹¹⁵

¹⁰⁹ SÚA, RP, k. 914, II-4-5464.

¹¹⁰ Říšské ministerstvo vnitra nařídilo 7. 4. 1942 zřídit u nemocnic baráky pro cizí dělníky. StA Opava, Landrát Opava, Pol. 301-645. V únoru 1944 bylo např. v Sudetách u 19 nemocnic 45 takových baráků pro 1212 nemocných. StA Litoměřice, Říšské místodržitelství, k. 51.

¹¹¹ StA Zámorsk, Úřad práce Jičín, k. 2. Služební sdělení z 22. 12. 1943.

¹¹² Srovnej přílohu.

¹¹³ SÚA, RP, k. 914. Těž příloha.

¹¹⁴ SÚA, Kuratorium k. 112. Zpráva o zákopovém nasazení. Bruck n/Lit., 20. 1. 1945.

¹¹⁵ SÚA, MZ, SPMZ, k. 72. Zprávy zemského svazu zemědělství a lesnictví, Písek, 7. 4. 1945.

Na práci chodili čeští zákopníci, z některých vesnic jezdili, i několik kilometrů daleko. Kopali polní opevnění všeho druhu, a to v nejhorších klimatických podmínkách. Byly silné mrazy, země byla hluboko promrzlá a pevná jako beton. Napadla vysoká vrstva sněhu a když vál vítr, profukoval skrz naskrz prokřehlé postavy. Protože část zákopníků nebyla dostatečně oblečena ani obuta, vyskytlo se množství omrzlin a silných nachlazení i zápalů plic.¹¹⁶ Desítky mladých zemědělců utrpěly vážné omrzliny nohou, rukou i uší. Měli potíže s ledvinami i průduškami ještě dlouho po návratu od Neziderského jezera.¹¹⁷ Jídlo bylo nedostatečné a velmi špatné. Ráno se vydával hrnek černé kávy. Na den bylo 500 g chleba. Teprve po návratu z práce byl oběd i večeře najednou. Oběd byl každý den stejný. Polévka z jednoho hrnce. K večeři byl kousek salámu a margarínu. Na 14 dní bylo 60 kusů cigaret.¹¹⁸

Těžká práce v neutěšených klimatických podmínkách, špatné ubytování, nedostatek příležitosti k ohřátí a usušení šatstva a obuvi, nedostatečná hygienická zařízení byly příčinou značného počtu onemocnění. Vedle omrzlin se rozšířilo těžké nachlazení, zápal plic, chřipky, ale také průjmy úplavicevého charakteru. Lékaři, Češi, nesměli uznat příliš mnoho práce neschopných. I nemocní zápal plic leželi v nejlepší případě ve chlívě, kde bylo přece jen tepleji než ve stodole.¹¹⁹ Jen velmi těžké případy byly odváženy do okolních nemocnic, pokud tam cizince přijali.¹²⁰ Do poloviny ledna 1945 bylo z počtu 9920 mužů odesláno do vlasti 782 těžce nemocných. Dr. Teuner, vedoucí Kuratoria, jenž navštívil zákopníky, se zděsil podmínek, za jakých museli žít a prohlédl sám několik desítek nemocných. Asi padesát, kteří měli zápal plic, poslal do vlasti.¹²² Protože na zákopy byli posláni i lidé nemocní, invalidé a fyzicky slabí, jejich zdravotní stav se prudce zhoršil. Za několik týdnů byli všichni čeští zákopníci nejen zavšivení, ale i vysílení, vyhublí a šaty i boty měli rozedrané. Také jejich psychický stav nebyl dobrý.

Není divu, že se rozmohly úteků. I když nebylo snadné dostat se přes mnohé kontroly, jichž bylo v těchto měsících velké množství zvláště ve velkých městech a každý, kdo chtěl se dostat od Neziderského jezera, ať chtěl nebo nechtěl, musel jít směrem na Vídeň, přece jen počet úteků nebyl malý.¹²³

Smutnou kapitolu v tomto nasazení zapsali na věčné časy funkcionáři Kuratoria. Byli pověřeni vedením akce a jejich krajané jim podléhali. Štáb Kuratoria se usadil v Brucku n/L.¹²⁴ Vedoucí skupin, které byly rozmístěny ve vesnicích okolo Neziderského jezera, také funkcionáři Kuratoria, nemilosrdně vyžadovali nejvyšší pracovní výkony. Nutili své podřízené pracovat i v největších mrazech a sněhových metelicích, kdy ani váleční zajatci na jiných úsecích nemuseli odcházet do otevřených polí a tam kopat. Někteří vedoucí Kuratoria byli hrubci a surovci, kteří své krajany bili a týrali, uráželi jejich lidskou důstojnost apod. Při tom se nestyděli vykrádat balíčky přicházející z domova a zásilky od protektorátních orgánů, například lihoviny a cigarety.¹²⁵ Po válce bylo několik těchto funkcionářů souzeno

¹¹⁶ Z. Konečný, F. Mainuš, Nasazení české mládeže . . . , str. 21 n.

¹¹⁷ SÚA, MZ, SPMZ, k. 72. Protokoly se zákopníky v Č. Budějovicích, březen 1945.

¹¹⁸ Tamtéž. Protokoly se zákopníky z Poličky, 10. 3. 1945.

¹¹⁹ SÚA, Kuratorium, k. 112. Neudorf, 5. 2. 1945.

¹²⁰ Z. Konečný, F. Mainuš, Nasazení české mládeže . . . , str. 28.

¹²¹ Tamtéž, str. 26.

¹²² Ministerstvo spravedlnosti. Proces s dr. Teunerem a spol. NS 10/47.

¹²³ Podle zprávy z 20. 1. 1945 uprchly aspoň 102 osoby. SÚA, MHP, k. 413, sign. 5555.

¹²⁴ Ministerstvo spravedlnosti, Proces s dr. Teunerem a spol. NS.10/47.

¹²⁵ Z. Konečný, F. Mainuš, Nasazení české mládeže . . . , str. 32.

a dostalo se jim zasloužené odplaty.¹²⁶ Čeští chlapci byli na své vedoucí nejen rozhořčení, ale byli především zklamáni, protože se k nim chovali hůře než esesmani. Domnívám se, že jednou z příčin, proč se většina funkcionářů Kuratoria (mimochodem to byli vesměs velmi mladí chlapci z měst okolo 20 let) chovala na samém konci války hůře než Němci, byla averze obyvatel z měst k venkovským lidem, k zemědělcům. Kromě toho byli někteří funkcionáři Kuratoria svým privilegiovaným postavením, v uniformě vedoucích, majících neomezenou pravomoc nad svými podřízenými, tak zaslepeni, že se nevzpamatovali ani v době, kdy se přiblížil neodvratný konec Německa. Na nich lze nejlépe vidět sílu propagandy. Pro mnohé byla funkce vedoucích životní tragédií. I po odpykání mnohaletých trestů po válce byli bezesporu poznamenáni na celý život.

Koncem února a počátkem března 1945 skončil pobyt této skupiny v Rakousku a čeští zákopníci odjížděli zpět do vlasti. Život v tak svízelných podmínkách si vyžádal několik lidských obětí a bezpočet mladých zemědělců utrpělo větší i menší újmy na zdraví.¹²⁷

Poslední početné skupiny českých zákopníků odešly za hranice protektorátu, na Opavsko a Těšínsko, na počátku dubna 1945. I oni žili ve zcela nenormálních podmínkách. Byli ubytováni v sálech hostinců a ve školách, nikoliv ve stodolách jako jejich předchůdci v Rakousku. Přicházelo jaro, nebyly mrazy ani sněh. Naopak v roce 1945 byl počátek dubna velmi příznivý. Pobyt těchto mladých Čechů na zákopových pracích byl velmi krátký, neboť již v polovině dubna 1945 opustili před ustupující Rudou armádou svá pracoviště. Příslušníci ročníků 1927 a 1928, kteří pracovali v okolí Opavy a Těšína, netrpěli ani zimou ani nemocemi tolik jako jejich kolegové zemědělci u Neziderského jezera, ale za to jim hrozilo nebezpečí blížící se fronty. Denně nad nimi přelétávala letadla. V Těšíně došlo k bolestné tragédii, která si vyžádala jedenáct mladých životů.¹²⁸

Dne 15. dubna začaly sovětské jednotky rozsáhlý útok ve Slezsku a ze všech úseků utíkal v dešti pum a granátů stovky českých chlapců ve snaze ujít z pekla bubnové palby. Mnoho jich bylo zraněno, ale většině se podařilo šťastně s pomocí českého obyvatelstva vrátit se do svých domovů.¹²⁹

---

¹²⁶ Ministerstvo spravedlnosti, Proces s dr. Teunerem a spol. NS 10/47.

¹²⁷ Z. Konečný, F. Mainuš, Nasazení české mládeže . . . , str. 30 n. Během nasazení zemřelo 9 zákopníků.

¹²⁸ SÚA, Kuratorium, k. 112. Těšín, 11. 4. 1945. Dne 7. 4. padla na školu, kde byli zákopníci ubytováni, bomba.

¹²⁹ Tamtéž. Zpráva o odchodu českých zákopníků ze Slezska. Hlučín, 15. 4. 1945.